

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

6-son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 6 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy

kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrda 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

Umarov Sardor Yakubovich

QAYTA BIRLASHGAN GERMANIYA IQTISODIYOTI RIVOJLANISHINING
ASOSIY JIHATLARI 12-16

Atamuratova Dilafroz Rashidovna

XORAZM XALQ SOVET RESPUBLIKASINING ILK MATBUOTI: “INQILOB QUYOSHI” 17-20

Mansurov Ulug‘Bek

XX ASRNING 20-50-YILLARIDA NAMANGAN SHAHRIDA SOG‘LIQNI
SAQLASH TIZIMIDAGI MUAMMOLAR 21-24

Umid Bekmuhammad, Sayyora Samandarova

XORAZMDAGI JADID MAKTABLARIGA OID TA‘LIM
TASHKILOTLARI VA JAMIYATLARI 25-31

Norov Shuhrat, Turatosheva Sadoqat

O‘ZBEKISTON YOSHLAR SIYOSATINING IJTIMOIIY, MADANIY VA TA‘LIMIIY
SOHALARDAGI FALSAFIY ASOSLARI VA UNING MA‘NAVIY YETUK YOSHLARNI
SHAKLLANTIRISHDAGI ROLI 32-38

Sultanov Samandar Mahmud o‘g‘li

QUYI AMUDARYO VA BUXORO-QORAKO‘L HUDUDI MANZILGOHLARINING
MODDIY ASHYOLARDA AKS ETISHI 39-42

Quranboyeva Sevinchoy

SOVET HOKIMIYATI DAVRIDAGI XORAZM VILOYATI AHOLISINING UY-JOY
QURILISHIDA IJTIMOIIY HAYOTNING AKS ETISHI (1945-1985-YILLAR MISOLIDA) 43-46

Mamajanov Azizbek

SOVET HUKUMATI AGRAR SIYOSATINING O‘ZBEKISTON SSR IRRIGATSIYA
TIZIMIGA TA‘SIRI (1950-1990-YILLAR)..... 47-52

Baxritdinov Jasurbek

AKADEMIK ABDULAHAD MUHAMMADJONOVNING O‘ZBEKISTONDA TARIX VA
ARXELOGIYA FANLARI RIVOJIGA QO‘SHGAN HISSASI 53-57

Aliqulov Ramazon

TOSHKENT VA FARG‘ONA VODIYSIDAGI DEHQON, CHORVADOR VA HUNARMAND
AHOLINING MADANIY, IJTIMOIIY, SIYOSIIY, IQTISODIIY ALOQALARNING
O‘ZBEK XALQINING ETNOGENEZIDAGI O‘RNI (QANG‘LI QABILASI MISOLIDA) 58-66

Abduraxmonov Adxamjon Soxodilla o‘g‘li

1946–1990-YILLARDA QO‘QON SANOATINING TRANSFORMATSIYASI 67-74

Tashqo‘lova Dilnoza Turaboy qizi

YANGI O‘ZBEKISTON VA XITOIY XALQ RESPUBLIKALARI IQTISODIIY
HAMKORLIGIDA “BIR MAKON-BIR YO‘L” TASHABBUSINING AHAMIYATI 75-78

Jabborov Qaxramon Jaxongir o‘g‘li

JULIYA KOHENNING XVIII-XX ASRLARDA SEFARD YAHUDIYLARINING IJTIMOIIY
HOLATIGA OID TADQIQOTLARI TAHLILI 79-83

<i>Dilfuza Muxammadinova Nasretdinova</i> TA'LIMNING TARAQQIYOT YO'LI	84-89
--	-------

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Ollanazarov Bekmurod</i> INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA TURISTIK XIZMATLAR SOHASIDA INVESTITSION FAOLLIKNI BOSHQARISH: NAZARIYA, AMALIYOT VA XORIJIY TAJRIBA	90-100
<i>Umronov Eldorbek Sodirovich</i> O'ZBEKISTONDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI VA ISTIQBOLLARI	101-107
<i>Tangirkulov Bekzod</i> TIJORAT BANKLARI MOLIVAVIY RESURLARINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH	108-115
<i>Aymatov Sirojiddin To'raqul o'g'li</i> TRANSPORT TIZIMINING RAQOBATBARDOSHLIGINI BAHOLASH KO'RSATKICHLARI TIZIMI	116-125
<i>Ergashev Uyg'un Jabborovich</i> KAMERAL SOLIQ TEKSHIRUVI UCHUN ELEKTRON MANBASINING SHAKLLANISHI, SOLIQ TIZIMIDAGI QO'LLANILAYOTGAN DASTURIY MAHSULOTLARNING AHAMIYATI	126-131

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Nosirxo'jayeva Gulnora</i> AXBOROT VA "OMMAVIY MADANIYAT" XURUJINING DOLZARB MUAMMOLARI	132-136
<i>Panjiyev Suhrob</i> HAQIQATNING KOGERENTLIK XUSUSIYATLARINING YANGILANISHI	137-143
<i>Gadoeva Lobar</i> IJTIMOIY-FALSAFIY TADQIQOTLAR OBYEKTI SIFATIDA SOG'LOM TURMUSH TARZI .	144-148
<i>Djurayeva Nigora</i> SYSTEMIC ANALYSIS OF THE FORMATION OF COGNITIVE ASPECTS OF CONSCIOUSNESS OF THE PEOPLES OF CENTRAL ASIA	149-158
<i>Юлдашев Фаррух Абдурахманович</i> ПОНЯТИЕ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА И ЕГО СТЕПЕНИ ИССЛЕДОВАНИЯ	159-167
<i>Mengliqulov Umid Mamadiyevich</i> MILLIY IDENTIFIKATSIYA MASALASINING TARIXIY-DINAMIK VA ZAMONAVIY KONTEKSTDA TAHLILI	168-173
<i>To'xtarov Ismatulla Murodovich, Ergashev Ulug'bek Adxamovich</i> MAG'RIBNI MAFTUN AYLAGAN MUTAFAKKIR	174-178
<i>Toirov Ilhom</i> IJTIMOIY-MADANIY TARAQQIYOT: SIVILIZATSION ASOSLAR VA YO'NALISHLAR	179-183
<i>Farxodjonova Nodira, Ergashev Ibodulla</i> GLOBALASHUV SHAROITIDA MILLIY O'ZLIKNI SAQLASH VA JAMIYAT BARQARORLIGI: JADIDLAR MEROSIGA IJTIMOIY-FALSAFIY NAZAR	184-188

<i>Ergashev Ozodbek Baxodurovich</i> YUNON MANTIQ ILMINING ARAB TILIGA TARJIMA QILINISHI VA ISLOM FALSAFASIGA KIRIB KELISHI	189-194
<i>Fayziyev Xurshid</i> VOLTER VA BAG'RIKENGLIK GENEZISI	195-199
<i>Sattorova Shalola</i> MIRZO ABDULQODIR BEDILNING ASOSIY FALSAFIY G'OYALARI	200-203
<i>Taylyakova Feruzaxon Sultanovna</i> TADBIRKOR VAZIFALARI VA SHAXSIY SIFATLARI	204-207
<i>Sadullayev Sardor Saydiganiyevich</i> INSON VA SAN'ATNING ARTUR SHOPENGAUER TA'LIMOTIDA ESTETIK TAFAKKUR PRIZMASIDA TAHLILI	208-215
<i>Vaxobova Dilfuza Roziqovna</i> ABU ABDULLOH RUDAKIY ADABIY-FALSAFIY MEROSINI O'RGANISHGA SINERGETIK USULDA YONDASHUV	216-219
<i>Yuldashxodjaev Haydar Hashimxanovich</i> MUSOXONXOJA DAHBIDIY ASARLARIDA USTOZNING SHOGIRDNI TANLASH VA UNI TARBIYALASHDAGI FALSAFIY G'OYALARI	220-224
<i>Umurzaqov Axmadjon Maxamadovich</i> INSON E'TIQODIDAGI O'ZGARISHLARNING METODOLOGIK ASOSLARI	225-231
<i>Teshayeva Gulchehra Murodovna</i> YANGI O'ZBEKISTONDA SHAXSNING RAQAMLI JAMIYATGA TRANSFORMATSIYALASHUVI	232-237
<i>Yusupova Ranaxon</i> IJTIMOIY MUHIT TEXNOGEN SIVILIZATSIYA VA AHLOQ MASALALARI	238-241
<i>Sharipov Abdukhakimjon Ziyotdinovich</i> SHARQ VA G'ARB TAFAKKURIDA FAROVON HAYOT TUSHUNCHASINING FALSAFIY TAHLILI	242-246
<i>Sultonova Shaxnoza</i> MUNAVVAR QORI MA'RIFIY-AXLOQIY QARASHLARINING FALSAFIY AHAMIYATI	247-251
<i>Dusmanov Sherzod Abduvaliyevich</i> JINOYATCHILIK – YOSHLAR AXLOQIY-MA'NAVIY BUZILISHLARINING MANBAI VA HOSILASI SIFATIDA	252-256
<i>Rajabboy Hasanov</i> FAROVON HAYOT MEZONI VA UNING JAMIYAT TARAQQIYOTIGA TA'SIRINING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI	257-261
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
<i>Boynazarov Zokir</i> TARIXIY YOZMA MANBALARDA SOMATIZMLAR VA INSON MANZARASI	262-274
<i>Yeshboyeva Matluba</i> MUHAMMAD YUSUF SHE'RLARI TARJIMALARIDA IBORALARNING BERILISHI ("KO'HNA QUDUQ" DOSTONI MISOLIDA)	275-279

<i>Azizaxon Rasulova</i> SINTAKTIK MAYDON KONSEPSIYASI VA UNING LINGVISTIK TALQINI	280-284
<i>Mamadkulova Kamila Abdukhaliqovna</i> THE IMAGE OF A LITERARY HERO OF THE "LOST GENERATION" IN THE WORK OF E.M. REMARQUE	285-290
<i>Naimova Parvina Rustamovna</i> ITALYAN VA O'ZBEK MULOQOT MATNI JARAYONIDA MULOQOTNING O'RNI VA AHAMIYATI. ITALYAN TILI VA O'ZBEK TILI VERBAL MULOQOT MATNIDA O'XSHASH VA FARQLI JIHATLARI	291-296
<i>Жабборовва Муслима Тохировна</i> ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ	297-301
<i>Xudoyberdiyeva Oyjamol, Jo'rayeva Komila</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA QADRIYATLAR IFODASI VA ULARNING TARJIMA MUAMMOLARI	302-306
<i>Ostonova Ramziya</i> LEXIC-SEMANTIC FIELD OF CONSTRUCTION TERMINOLOGY	307-311
<i>Qarshiyeva Tamara, Nabiyeva Sharifa, Samadova Charos va G'aniyeva Inobat</i> AMERIKA VA O'ZBEK ADABIYOTI MISOLIDA «UYG'ONISH VA MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH» TAMOIYILLARINING QIYOSIY TAHLILI	312-316
<i>Sumbul Muxammedova</i> XORAZM DOSTONLARIDAGI AYRIM HIKMATLI JUMLALARNING SODDA GAP TAHLILI BO'YICHA IZOHI	317-322
<i>Abduqodirova Zebo Qodirovna</i> XXI ASR TILSHUNOSLIGIDA YANGI YO'NALISH SIFATIDA EKOLINGVISTIKA	323-331
<i>Murtozayeva Zarina Muxtor qizi</i> BADIY ADABIYOTLARDA KONSEPT VA KONSEPTASFERA FAOLLASHUVINING NAZARIY ASOSLARI	332-335
<i>Abiyatova Muslima Maratovna, Abdirasulov Bahodir</i> AUDIOVISUAL TRANSLATION: SUBTITLING AND DUBBING CHALLENGES	336-343
<i>Kayimova Mohinur Salokhiddin kizi, Bakiyev Faxriddin</i> COMPLEXITY OF CULTURE-SPECIFIC UNITS AND SEMANTIC AMBIGUITIES IN TRANSLATION	344-350
<i>Rasulova Nigora Kurbonovna</i> MASHRAB IJODIDA MULAMMA' ASARLAR TADQIQI	351-356

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Djumaniyozova Dilfuza, Matnazarova Muhayyo</i> IJTIMOIY XAVF GURUHIGA KIRUVCHI YOSHLAR MUAMMOLARINI HAL QILISHDA YURIDIK KLINIKANING AHAMIYATI	357-362
<i>Mirzaraximov Baxtiyor, Shokirov Boburjon</i> KIBERHUJUMLAR NATIJASIDA SHAXSIY VA DAVLAT SIRLARIGA XAVF SOLISH	363-367

<i>Baymurotov G'ayrat Panjiyevich</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA QONUNCHILIK TASHABBUSI HUQUQINI AMALGA OSHIRISHNING HUQUQIY ASOSLARI	368-376
<i>Esanova Shaxnoza</i> JINOYATGA TAYYORGARLIK KO'RISH VA SUIQASD QILGANLIK UCHUN JAVOBGARLIKKA OID RIVOJLANGAN DAVLATLAR TAJRIBASI	377-383
<i>Abduvaliyev Murodillo</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA QONUN BO'YICHA MEROS HUQUQINI TARTIBGA SOLISHNING XUSUSIYATLARI	384-388
<i>Koryog'diyev Bobur Umidjon o'g'li</i> TASVIRGA BO'LGAN HUQUQ: ANGLIYA VA NYU-YORK QONUNCHILIGI QIYOSIY TAHLILI	389-395
<i>Ismaylov Raxat</i> HUQUQNI SHARHLASH JARAYONINING ILMIY-NAZARIY TAHLILI	396-402
<i>Nabiyev Muhridin</i> INSON HUQUQLARI BO'YICHA MILLIY INSTITUTLAR FAOLIYATINING HUQUQIY ASOSLARI	403-406
<i>Kabulov Xojabay, Dauletbaeva Aynur</i> SHAXS SHA'NI VA QADR-QIMMATINING HUQUQIY HIMOYASI VA UNI BUZGANLIK UCHUN HUQUQIY JAVOBGARLIK ASOSLARI	407-412
<i>Utebaev Salamat, Kalbaeva Eldora</i> VOYAGA YETMAGAN YOKI MEHNATGA LAYOQATSIZ SHAXSLAR MODDIY TA'MINOTINING HUQUQIY ASOSLARI VA UNI BUZGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK	413-418
<i>Begatov Jasurbek Numonjanovich</i> MEHNATGA OID MUNOSABATLARDI KAMSITISH UCHUN HUQUQIY JAVOBGARLIK MASALALARI	419-432
<i>Komilov Avazbek Bokijonovich</i> QONUN BUZILISHI, UNING KELIB CHIQISH SABABLARI VA BUNGA IMKONIYAT YARATIB BERAYOTGAN SHART-SHAROITLARNI BARTARAF ETISH TO'G'RISIDAGI PROKUROR TAQDIMNOMASINING MAZMUNI VA UNGA QO'YILGAN TALABLAR	433-441
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Gayupova Saodat Xamidovna</i> INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA ZAMONAVIY TALABA SHAXSINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI	442-446
<i>Akimova Jumaxan, Isakova Malika</i> FIZIKA VA ASTRONOMIYANI O'QITISHDA STEAM TA'LIM TIZIMINING AHAMIYATI ...	447-452
<i>Абдуллаева Мавжуда Эргашевна</i> СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В ПРОФИЛАКТИКЕ РАСПРОСТРАНЕННЫХ ДЕТСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ: МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ПРОГНОСТИЧЕСКИХ КАРТ	453-460
<i>Mirkasimova Zilola Alisherovna</i> MULTIMEDIA – MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BILINGVAL KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI VOSITASI SIFATIDA	461-464

<i>Xidirova Durдона Muxtorovna</i> SINERGETIK TA'LIM VA O'QUVCHI-QIZLARNI IJTIMOIIY-MADANIY MUNOSABATLARGA TAYYORLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	465-469
<i>Yazdonov Ulug'bek, Rashidova Madina</i> YOSHLARDA KASBIY BILIM VA KO'NIKMANI SHAKLLANTIRISHGA QARATILGAN ZAMONAVIIY KONSEPSIYALARDA ILGARI SURILAYOTGAN TA'LIMOTLAR	470-479
<i>Elmuratova Zamira</i> INTERACTIVE METHOD IN TEACHING ENGLISH	480-484
<i>Karimova Nilufar Ummatqul qizi</i> SOFT SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES: BASES OF IMPROVEMENT OF STUDENTS' INTERPERSONAL AND COGNITIVE SKILLS	485-490
<i>Adilov Shodiyor</i> MUHANDISLIK GRAFIKASI VA DIZAYN FANLARINI INTEGRATSIYALASHDA "G'OYALARNING LOYIHALA" USULI	491-496
<i>Давыдова Руфина Артуровна</i> ПОНЯТИЕ «ДУХОВНЫЙ ГУМАНИЗМ» КАК ОСНОВОПОЛАГАЮЩЕЕ КАЧЕСТВО ГУМАННОГО ПЕДАГОГА	497-500
<i>Abdurazzaxov Abdurasul</i> SPORT-SOQ'LOMLASHTIRISH TURIZMI ASOSIDA TALABALARNING JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	501-506
<i>Ergashev Tolif</i> O'QUVCHILARNING KARTOGRAFIK BILIMLARINI RIVOJLANTIRISHDA MATEMATIKA VA GEOGRAFIYA FANLARI INTEGRATSIYASINI TA'MINLASH	507-515
<i>Gaziev Baxromjon</i> CHAVANDOZLARNING JISMONIY VA TEXNIK-TAKTIK HARAKATLARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI	516-523
<i>Madaminova Mavjuda Erkinovna</i> TALABALARNING TEXNIK IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	524-529
<i>Kamalova Dilnavoz, Sattorova Aziza</i> FIZIKAVIIY MAYATNIK ORQALI OG'IRLIK KUCHI TEZLANISHINI ANIQLASHDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	530-535
<i>Sobirova Saida Otabekovna</i> KASBGA YO'NALTIRISHNING ZAMONAVIIY MODELLARI	536-542
<i>Haqberdiyev Baxtiyor, Sotiboldiyev Amiriddin, Abdumutalibov Oyatillo</i> MUHANDISLIK GRAFIKASI VA TASVIRIIY SAN'AT, ARXITEKTURA VA DIZAYN (TEXNIK VA SAN'AT) FANLARINI O'ZARO INTEGRATSIYALASH	543-546

Received: 16 May 2025
Accepted: 1 June 2025
Published: 15 June 2025

Article / Original Paper

HUMAN AND ART IN ARTHUR SCHOPENHAUER'S TEACHINGS THROUGH THE PRISM OF AESTHETIC THINKING

Sadullayev Sardor Saydiganiyevich
Independent researcher of UzNU

Abstract. The transition to the aesthetic realm is always associated with themes of pure pleasure. This is because the ideas of all things become the subject of aesthetic evaluation. The values embodied in works of art perfectly correspond to this, as they require aesthetic contemplation. Works of art are created by geniuses endowed with full intellectual potential. Therefore, they can easily move from the world of things to the world of ideas. They are capable of presenting the results of contemplation in forms that others can perceive. Since works of art express certain ideas, the world of ideas has a hierarchical, tiered structure. According to Arthur Schopenhauer's reasoning, different works of art can be compared with one another.

Keywords: "The World as Will and Representation," aesthetic perception, art, will, purification, suffering.

INSON VA SAN'ATNING ARTUR SHOPENGHAUER TA'LIMOTIDA ESTETIK TAFAKKUR PRIZMASIDA TAHLILI

Sadullayev Sardor Saydiganiyevich
O'zMU mustaqil izlanuvchisi
E-mail: manaviy@rambler.ru

Annotatsiya. Estetik sohaga o'tish doimo sof lazzat mavzulari bilan bog'lanadi. Chunki barcha narsalarning g'oyalari estetik baholash predmetiga aylanadi. Bunga aynan mos keladigan qadriyatlar san'at asarlari hisoblanadi, u estetik mushohadani taqozo qiladi. San'at asarlari daholar tomonidan yaratiladi, ularda aqliy salohiyat to'la. Shuning uchun ham ular narsalar dunyosidan, g'oyalar dunyosiga bimalol o'ta oladilar. Mushohada natijalarini boshqalar qabul qila oladigan shaklga sola oladilar. San'at asarlari u yoki bu g'oyalarni ifodalagani uchun, g'oyalar dunyosi iyerarxik-pog'onaviy tuzilmaga ega bo'ladi. Artur Shopengauerning mulohazasiga ko'ra, turli san'at asallarini o'zaro solishtirish mumkin bo'ladi.

Kalit so'zlar: «Dunyo iroda va tasavvur sifatida», estetik idrok, san'at, iroda, poklanish, iztiroblanish.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I6Y2025N33>

Kirish. Artur Shopengauerning estetik qarashlari asosan «Dunyo iroda va tasavvur sifatida» deb nomlangan yirik asarida bayon etilgan. Faylasuf san'at bilan fanni bir-biriga solishtirar ekan, san'atni narsalarni asoslanish qonunidan mustaqil tarzda «mushohada qilish turi» deb ataydi. Estetik mushohada obyekti alohida narsa emas, balki asoslanish qonuni harakati ostidan olingan g'oya, afltuncha ma'nodagi g'oya. Uni aql bilan emas, fahm zavqi tabiiy (intuitsiya) yordamida payqash mumkin. San'atning fandan ustunligi ham ana shunda. Shu ma'noda Shopengauer «g'oya»ni «tushuncha»ga qarshi qo'yadi. Tushuncha fanga zarur, san'at uchun esa befoyda. San'atning maqsadi – g'oyani in'ikos ettirish. San'at turlarining farqi esa ulardagi ifoda material bilan belgilanadi. San'atning mohiyati shundaki, unda bir hodisa minglab hodisa uchun javobgar, u muhim voqea-hodisani olib, nomuhimini tashlab yuboradi. Qiyofa – mushohadali g'oya, u tushunchadan farqli tarzda, son-sanoqsiz alohida narsalarning

o'rnini mantiqiylik hamda mavhumiy umumiylik vositasida emas, balki fahmiy (intuitiv) idrok va tasavvur yo'li bilan egallaydi [1, 312-316].

Metodologiya. Maqolada tarixiylik, mantiqiylik, analiz va sintez, qiyosiy tahlil, retrospektiv tahlil, tizimli yondashuv, dialektik, germeneytik kabi usullardan foydalanilgan.

Adabiyotlar sharhi. Artur Shopengauer falsafasi asosan uning iroda nazariyasi, pessimizm va estetik qarashlari nuqtai nazaridan tadqiq qilingan. Bu borada V.F.Asmus [2], A.A.Guseynov [3], Mattias Kossler [4], A.A.Chanishev [5], A.I.Trotsak [6], A.S.Sattar [7], N.V.Motroshilova [8], T.G.Shedrina [9] va B.E.Bixovskiy [10] kabi olimlarning ishlarini keltirish mumkin. Ular Artur Shopengauerning irratsionalizm va ekzistensial falsafaga ta'sirini, shuningdek, uning Nitsshe va keyingi falsafiy an'analarga ta'sirini tahlil qilgan. Keyinchalik, A.V.Guliga [11], K.Fisher [12], I.Folkelt [13], A.S.Chuprov [14] kabi tadqiqotchilar Shopengauerning falsafasini tarixiy va madaniy kontekstda chuqurroq o'rgandilar. Masalan, Guliga Shopengauerning etika va estetikaga oid qarashlarini XIX asr falsafasidagi o'rni nuqtai nazaridan tahlil qilgan.

Natija va tahlillar. Artur Shopengauer falsafani fandan ajratadi va san'atga yaqinlashtiradi. Fan tushunchalar bilan ish ko'radi, falsafa esa, san'at kabi g'oyalar doirasiga kirib boradi. Falsafa ko'zga ko'rinib turgan hissiy qiyofalardan yuksakka ko'tarilgan holda, g'oyani ularda gavdalantirmasdan, aksincha ular mohiyatini sug'urib olish bilan san'atga nisbatan ustunlikka ega. Falsafaning san'atga munosabati, vinoning uzumga bo'lgan munosabatidek gap [15, 140].

Buyuk olmon faylasufining fikriga ko'ra, daho ijod mahsuli aslo manfaat obyekt bo'lmaydi, foydasizlik uning eng muhim belgisi. Estetik idrok etishning vazifasi – foyda emas, lazzat. Bu fikrni Shopengauer istisnosiz barcha san'at turlariga tatbiq etadi. Masalan, me'morlik – arxitekturada bino nechog'li qulay, foydali, obodonchilik namunasi bo'lgani uchun emas, balki unda sof estetik maqsadga – go'zallikdan lazzatlanishiga me'mor qanchalik erishganiga qarab, san'at asari hisoblanadi. «Har qanday san'atning asl maqsadi – go'zallik to bizga taalluqli emas ekan, hamma narsa go'zal. Hayot hech qachon go'zal bo'lmaydi, faqat san'at ko'zgisida tozalangan hayot manzaralarigina go'zal. Barcha san'at turlarini Shopengauer ana shu nuqtai nazardan tahlil etadi. Qaysi san'at turi «hayot haqiqatini», ya'ni irodaning mohiyatini ochib bersa, o'shaning darajasi yuksak. Tasviriy san'at, she'riyat, dramaturgiya g'oyani in'ikos ettiradi. G'oya esa irodaning obyektivlashgan holati xolos, aslo ixtiyorning o'zi emas. Chunonchi me'morlik – iroda olomonning ongsiz intilish g'oyasi tarzida aks etgan bosqichni anglatadi, fojia esa ixtiyorning o'z-o'zi bilan nizoga kirishganini ochib berishga qodir. Hamma san'at turidan musiqa yuksak turadi, chunki barcha san'at turlari g'oyani –irodaning obyektivlashgan holatini aks ettirsa, musiqa irodaning o'zini ifodalaydi. Olamni musiqada irodada gavdalangan tarzda olib qarash mumkin. Musiqa g'oyalardan mustasno, hodisalar dunyosidan butkul inkor etgan holda, hatto, dunyo umuman mavjud bo'lmasa ham, qay darajadadir yashashi mumkin. Boshqa san'at turlari bunga qodir emas. Musiqaning ta'siri yana shuning uchun ham kuchliki, u, iroda singari tinglovchida quvonch, qayg'u va boshqalarning g'oyasini emas, balki ularning o'zini uyg'otadi.

Shopengauer estetikaning yangi mezoniy tushunchasini taklif etadi. U – qiziqarlilik. Garchand «qiziqish» iborasini biz Didroning sahna asrlariga tatbiq etsakda, qiziqarlilik o'zining miqyosiylik, mezoniylik xususiyatlari bilan estetikada yangi tushuncha maqomini olishga haqli deb o'ylaymiz. Shopengauerning fikriga ko'ra, «...go'zallik g'oyani bilish bilan belgilanadi...

qiziqarlilik bizga ixtiyorimizni qo'zg'otish orqali ta'sir ko'rsatadi» [16, 397]. Qiziqarlilik san'atda me'yorida bo'lishi kerak. Me'yoridan kami – zerikarlilikka, me'yoridan ortig'i idrok etuvchini go'zallikni his qilmasdan «sirg'anib o'tib» ketishiga olib keladi [15, 140-141].

Shopengauer ta'limotida go'zallik va ulkanlik san'at orqali tabiatning metafizik mohiyatiga oyna tutadi. Tabiatdagi har bir mavjudot o'z o'rnini uchun kurashadi, chunki materiya ularning barchasini bir vaqtda sig'dira olmaydi. Bu yerda vaqt, fazo va sababchilik materiyani shakllantirib, individuumlarning o'zaro to'qnashuvini keltirib chiqaradi. Aqlli mavjudotlar bu to'qnashuvni azob sifatida idrok etadi. Shunday ekan, hayot azoblarining asl chuqur “manbai” – bu “vaqt, fazo va sababchilik”dir [17, 123], chunki ular g'oyalar olamidagi kurashsiz birlikni parchalaydi. «...Unda bunday kurash yo'q. Shopengauerning ishonchiga ko'ra, “lazzatlar salbiydir” [18, 302], ya'ni ular faqat azob-uqubatlar yo'q qilinganda paydo bo'ladi. Shuning uchun, insoniy barcha azoblarning ildizini vaqtincha yo'qotadigan, individuallashtirilmagan dunyo idroki o'ziga xos lazzat manbai bo'lishi kerak. Bu lazzat, istaklarning qondirilishi natijasida paydo bo'ladigan oddiy zavqdan sifat jihatidan farq qiladi. Bu lazzat, individual iroda manfaatlariga bevosita bog'liq bo'lmagan holda, Shopengauer tomonidan “estetik” deb ataladi. Ammo bu lazzatning nafaqat subyektiv, balki obyektiv tomoni ham bor, bu esa irodaning muayyan obyektivlashuvda to'liq namoyon bo'lishi bilan bog'liq».

«Go'zallik» estetik lazzatning aynan obyektiv tomoniga taalluqlidir. Estetik kuzatish ana shu go'zallikka yo'naltirilgan. Individuallashtirmaganlik uni g'oyalar olami bilan bog'laydi. Ammo dunyodagi har bir narsa o'zida muayyan g'oyalarning izini ko'taradi va shu sababli bunday kuzatishning boshlang'ich nuqtasi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shunday ekan, “har bir narsa go'zaldir”, chunki u “sof obyektiv” nuqtai nazaridan ko'rib chiqilishi mumkin [19, 185]. Lekin agar bu narsa “umuman inson irodasiga dushman” munosabatda bo'lsa va shunga qaramay, inson uni “idroki etib, anglab yetsa-da, ongli ravishda undan yuz o'g'irsa”, unda uni “ulkanlik tuyg'usi” to'ldiradi [19, 178].

Shopengauerning estetik kuzatish to'g'risidagi ta'limotida Kantning “Mulohaza qobiliyati tanqidi”dagi tezislar rivojlantiriladi, unda estetik tuyg'uning o'ziga xos, manfaatsiz tabiati ishonchli tarzda ko'rsatib berilgan edi. Shu bilan birga, Shopengauer Immanuel Kant konsepsiyalarini jiddiy ravishda o'zgartiradi. Kant ham estetik tuyg'uni yuzaga keltiruvchi estetik g'oyalar haqida so'zlagan, lekin ularni hech bir tushuncha bilan to'liq ifodalanmaydigan obrazlar deb tushungan. Shopengauer esa o'xshash g'oyalarga mustaqil mavjudlikni nisbat bergan.

Shopengauer falsafasida g'oyalar nazariyasi muhim o'rin tutadi, ammo aynan shu nazariya unda eng kam ravshan bayon qilingan bo'lishi mumkin. Darhaqiqat, Shopengauer g'oyalarni iroda – o'z-o'zidagi narsa sifatidagi – munosib obyektivatsiyalari deb ta'riflaydi, bu obyektivatsiyalar asos qonuni, ya'ni fazo, vaqt va sababchilik itoatiga tushmaydi. G'oyalar faqat “umuman tasavvur shaklini, subyekt uchun obyekt bo'lish shaklini” saqlab qoladi [19, 157]. Lekin, masalan, biror hayvon turining g'oyasida nima tasavvur qilinishi mumkin, agar uni barcha fazoviy va vaqtiy jihatlaridan mahrum qilsak? Axir, turning o'ziga xos xususiyatlari fazo va vaqtda namoyon bo'ladi. Bu yerda yagona oqilona javob shunday bo'lishi mumkinki, bunday g'oya ushbu turning tabiatiga mos keladigan muayyan iroda aktining tasavvuridir. Inson individuumlari misolida Shopengauer aynan shunday fikrlaydi. U insonning “aql bilan idrok qilinadigan xususiyati”ni, ya'ni iroda akti deb hisoblaydi [19, 144]. Ammo umumiy holatda u g'oyani iroda akti bilan to'g'ridan-to'g'ri tenglashtirishga ikkilanadi. Buning sabablaridan biri

shundaki, u avval irodani tasavvur sohasidan tashqarida joylashgan o'z-o'zidagi narsa bilan qat'iy bog'lagan. Keyinchalik Shopengauer irodaning o'zi ham o'z-o'zidagi narsa emas, balki uning eng ochiq individuallashtirgan tasavvuri ekanini tan oldi. Shunday ekan, individuallashtirmagan iroda aktlari g'oyalar roliga eng yaxshi mos keladi. Biroq bu nazariyani qabul qilish Shopengauer uchun narsalarning ichki mohiyatiga bevosita kirib borish imkonini tan olishni anglatadi (chunki u g'oyalarni to'g'ridan-to'g'ri kuzatish obyekti bo'lishi mumkin deb hisoblaydi), bu esa uning faqat o'z tanamizga nisbatan bunday kirib borish mumkin degan tezisiga zid keladi. Shu sababli Shopengauer g'oyalarni boshqacha izohlaydi: avval biz narsalarning fazo va vaqtda o'z irodamizga nisbatan munosabatlarini bilamiz, so'ng narsalarning bir-biriga nisbatan munosabatlarini (bu bosqichda ilmiy bilim yuzaga kelishi mumkin), keyin esa biron narsaning munosabatlarini bir nuqtada jamlaymiz. Ushbu "munosabatlarning markaziy nuqtasi"ni kuzatish g'oyaning tasavvuridir [20, 305].

Bu yechim oddiy metaforadan nariga o'tadimi, degan bahs bo'lishi mumkin. Ammo Shopengauerning deyarli har bir inson g'oyalarni kuzatishga qodir degan ishonchi shubhasizdir. Albatta, bu qobiliyat har kimda turlicha rivojlangan bo'lib, faqat oz sonli odamlar bunday kuzatishlar natijalarini mustahkamlab, boshqalarga yetkaza oladi. Buning sababi shundaki, aql-idrokning boshlang'ich vazifasi individual iroda manfaatlariga xizmat qilishdir, na individuallashtirmagan holda dunyoni g'oyalar yig'indisi sifatida kuzatish emas. Shopengauerning fikricha, hayvonlarda aql-idrok ularning irodaviy intilishlariga mos ravishda ishlaydi. Insonda esa tabiatan aql-idrokning muayyan ortiqchaligi mavjud bo'lib, aynan shu g'oyalar olamini kuzatish imkonini beradi. Lekin aql-idrok irodaga nisbatan sezilarli ustunlikka ega bo'lgan odamlar juda kam. Bular daholardir. Yuqoridagi holatni hisobga olsak, daho "ikki xil aql-idrok" bilan siylangan, deb aytish mumkin: biri o'zi uchun, o'z irodasiga xizmat qilish uchun, ikkinchisi esa dunyo uchun, uni sof obyektivlik bilan idrok etib, uning oynasiga aylanadigan aql-idrok [21, 59].

Dahoning vazifasi boshqa odamlarga g'oyalarni kuzatishni yengillashtirishdan iborat. U buni o'z kuzatishlari natijalarini shunday ifoda qilish orqali amalga oshiradiki, tanlangan obyekt o'zining odatiy muhitidan uzilib chiqib, asos qonuni bilan bevosita bog'liqlikdan xoli holda namoyon bo'ladi. Bu boshqalarga uning ideal jihatini bilishni osonlashtiradi. Bunday kuzatuvchan-reproduktiv faoliyat sohasi san'at deb ataladi: San'at "sof kuzatish orqali idrok qilingan abadiy g'oyalarni qayta yaratadi. Uning yagona manbai – g'oyalarni bilish, yagona maqsadi – bu bilimni uzatishdir" [19, 164]. Shu tariqa, san'at daholari "oddiy inson ongining zulmati va uyoq-buyog'iga foydali nur sochadi" [21, 69].

Shunday qilib, san'at g'oyalarni aks ettirishga xizmat qiladi. G'oyalar zinasiga muvofiq san'atlar iyerarxiyasi mavjud. Eng asosiy san'at – bu me'morlik. Umuman olganda, unga faqat bitta intilish xos: "irodaning obyektivizatsiyasining eng quyi pog'onalarini tashkil etuvchi ba'zi g'oyalarni, ya'ni og'irlik, bir-biriga yopishish, inersiya, mustahkamlik kabi toshning umumiy xususiyatlarini, tabiatning bu... general-baslarini, shuningdek, ular bilan birga yorug'likni to'liq namoyon qilish" [19, 188]. Buni amalga oshirish uchun tabiiy kuchlarni alohida-alohida emas, balki o'zaro kurash va to'qnashuvda ko'rsatish zarur.

Me'morlikning tabiiy to'ldiruvchisi sifatida gidravlika san'ati keladi, u materiyaning oquvchanligini o'ynaydi. Irodaning obyektivizatsiyasining yanada yuqori pog'onasi – o'simlik hayotiga bog' san'ati va manzaraviy jivopis mos keladi. "Yana yuqoriroq pog'onani hayvonlarning tasviriy va haykaltaroshlikdagi tasviri ochib beradi" [19, 192]. Lekin san'atning

asosiy mavzusi, shubhasiz, insondir. Insonni tasvirlashda rassom uning umumiy tur xususiyatlari va individual xususiyatini ifodalashda muvofiqlikni saqlashi kerak. Inson tabiatini eng yaxshi ifoda qiluvchi san'at esa she'riyatdir.

She'riyat ko'p qirrali san'at, lekin inson tabiatining eng dinamik va munosib tasvirini, albatta, tragediya beradi. "Tragediya, she'riy ijodning cho'qqisi,- deb yozgan Shopengauer, — hayotning dahshatli tomonini tasvirlashni maqsad qiladi. Bu yerda, irodaning obyektivizatsiyasining eng yuqori pog'onasida, uning o'ziga qarshi kurashi to'liq rivojlanib, dahshatli ko'rinishda namoyon bo'ladi" [19, 220]. Shopengauerga ko'ra, eng mukammal tragediya – bu inson azob-uqubatlari tasodif yoki alohida individuumlarning o'ta yovuzligi natijasi sifatida emas, balki muqarrar qonunlar oqibati sifatida ko'rinadigan tragediyadir, bunda "hech bir tomon faqat nohaq" bo'lib ko'rinmaydi [19, 221]. Bunday tragediyalar odamlarni befarq qoldira olmaydi, chunki ular o'zlari ham istalgan vaqtda bunday kuchlarning yemiruvchi ta'siriga duch kelishi mumkinligini his qiladilar. Bu yuqori darajadagi tragediyalarning kamsonli misollari orasida Shopengauer "Gamlet"ni — "faqat qahramonning Laert va Ofeliya bilan munosabatlarini" nazarda tutgan holda — va "Faust"ni — "asosiy voqeani Gretxen va uning akasi bilan bog'liq hodisada" ko'rgan holda — tilga oladi [19, 222].

San'atlar orasida musiqa, Shopengauer fikricha, o'ziga xos muhim o'rin egallaydi. Agar boshqa san'at turlari asosan alohida g'oyalarni aks ettirsa, musiqa esa «butun irodaning bevosita obyektivatsiyasi va muhridir, xuddi olamning o'zi kabi, g'oyalar kabi, ularning ko'plab zohir bo'lishi alohida narsalar olamini tashkil qiladi» [19, 224]. Shunday qilib, musiqa jahon irodasini obyektivatsiya qiladi, lekin bu g'oyalardan boshqacha yo'l bilan amalga oshiriladi. Shunga qaramay, bu holat musiqa bilan g'oyalar olami o'rtasida muayyan parallelizm yaratadi, bu esa garmoniya tabiatida yaqqol namoyon bo'ladi. Shopengauer shunday yozadi: «Garmoniyaning eng past tonlarida, uning bas ovozi men irodaning eng quyi pog'onalarini – organik bo'lmagan tabiatni, sayyora massasini ko'raman... keyin, bas bilan kuyni ijro etuvchi yetakchi ovoz o'rtasidagi garmoniyaning tashkil etuvchi barcha ovozlar birligida men irodaning obyektivatsiyasi bo'lgan g'oyalarning butun zinapoyasini taniyman. Nihoyat, kuyda, ya'ni barchani yetaklovchi asosiy yuqori ovozda men irodaning eng yuksak pog'onasini – insonning ma'noli hayoti va intilishlarini ko'raman» [19, 224-225]. Muayyan ma'noda musiqa falsafaga paralleldir, chunki falsafa ham olamni umumiy ravishda aks ettiradi. Shu sababli, musiqani tushunchalar bilan to'liq tushuntirish olamning aniq tushunchaviy aks ettirilishi, ya'ni haqiqiy falsafa bo'lar edi.

Shopengauerning musiqa haqidagi ta'limoti Rixard Vagner va boshqa falsafiy ruhdagi bastakorlarni ilhomlantirdi. Uning musiqa jahon irodasining bevosita ifodasi sifatidagi gipotezasi (u buni isbotlangan haqiqat deb da'vo qilmagan) shuni yaxshi tushuntiradiki, musiqa boshqa san'at turlari, masalan, tasviriy san'at yoki haykaltaroshlik kabi, bizni irodasiz, tinch va osoyishta kuzatish holatiga boshlamaydi, balki yuragimizni chuqur tebratadi. Biroq, bu xususiyat musiqa bilan she'riyatda umumiydir, chunki she'riyatda ham faqat go'zallik emas, balki qiziqarlilik ham mavjud. Shopengauer ushbu kategoriyalar o'rtasidagi munosabatni maxsus tadqiq qilgan. Bir qarashda, qiziqarlilik san'atning mohiyatiga zid keladi, chunki san'at g'oyalarni sof, ya'ni manfaatsiz subyekt tomonidan kuzatishni yengillashtirishi kerak. Shu bilan birga, o'quvchida jonli qiziqishni faqat olamning ba'zi xususiyatlarining ishonchli tasviri uyg'ota oladi, ishonchlilik esa olamning mohiyatini tushunmasdan amalga oshirilmaydi. Bu mohiyatning aksi esa biz go'zal deb ataymiz: «Ishonchlilik orqali qiziqarlilik go'zallik bilan

bog'lanadi» [21, 288]. Garchi bu bog'liqlik zaruriy xarakterga ega bo'lmasa-da (masalan, Shopengauer fikricha, Shekspirning «Gamlet» kabi ba'zi ulug' asarlarni qiziqarli deb atab bo'lmaydi, aksincha, ko'plab qiziqarli romanlar estetik qadriyatdan umuman mahrum), idealda qiziqarlilik go'zallikni to'ldirishi, uni marvaridlarini bir-biriga bog'lovchi ip kabi birlashtirishi, e'tiborni ushlab, asarning bir qismidan ikkinchisiga o'tishni yengillashtirishi kerak. Boshqacha aytganda, «qiziqarlilik – she'riy asarning tanasi, go'zallik esa uning ruhidir» [21, 292]. Badiiy asarlardagi qiziqarlilik insonning asar qahramonlariga hamdardlik qilish, ularning kechinmalarini o'zinikidek his qilish qobiliyatini taqozo etadi.

Shunday qilib, Shopengauer san'atlar iyerarxiyasining ilk eskizini chizib, bu borada Kant qarashlarini o'ziga xos talqin qilishni ko'rsatadi: «Har qanday obyektning (johil yoki yomon ko'rinadigan narsalardan tashqari) sof obyektiv kuzatishi (Betrachtung) yuksak ongning uyg'onishiga (Regung) olib keladi. Ayniqsa, o'simlik yoki organik bo'lmagan tabiatni (manzara), go'zal inson qiyofasini va me'morlikni kuzatish bunga xizmat qiladi». Biroq, ushbu parchaning boshqa bir joyida u Kantga deyarli so'zma-so'z ergashadi: u «bizning e'tiborimizni o'ziga jalb qilib, subyektiv holatdan obyektiv holatga o'tkazadigan» obyektlarni sanab o'tganda, faqat «o'simlik tabiati, uni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiluvchi organik bo'lmagan tabiat va inson qiyofasi» mana shunday xususiyatlarga ega ekanini ta'kidlaydi. Shunga qaramay, Vakenroderga sadoqat ko'rsatib, Shopengauer ushbu tasnifning cho'qqisiga musiqani qo'yadi. Bu bilan u «yuksak ongning ta'sirlarini (Wirkungen) tasvirlash» va «o'sha ta'sirning o'zi» o'rtasidagi farqni ajratadi, bu esa musiqaning iroda obyektivatsiyasi sifatidagi o'ziga xos maqomini oldindan ko'rsatib beradi: «Musika – bu butunlay alohida go'zallik turi. U faqat vaqtni biladi (chunki vaqt uning bevosita shartidir), lekin unda yuz beradigan hech narsani bilmaydi. U boshqa san'atlar kabi yuksak ongning hissiy olamdagi ta'sirlarining tasviri emas, balki o'zi mana shunday ta'sirlardan biridir... Agar bizning ongimizni umuman sharga qiyoslasak, musika, ehtimol, markazga eng yaqin, eng qisqa radiuslardagi o'yin bo'lardi... Aniq aytish mumkinki, u yuksak ongni eng bevosita ravishda uyg'otadi (regt an) va shu bilan birga empirik ongdan eng uzoq masofada joylashgan».

Shopengauer ta'limotida inson va san'at munosabatlari estetik tafakkur nuqtai nazaridan chuqur falsafiy ahamiyatga ega. Uning san'at, ayniqsa musika va boshqa san'at turlarini jahon irodasining obyektivatsiyasi sifatida talqin qilishi, insonning ongi va estetik tajribasi o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish uchun muhim asos yaratadi. Shopengauer falsafasida san'at insonning jahon irodasi bilan munosabatini anglash va bu irodadan vaqtincha ozod bo'lish yo'li sifatida muhim o'rin tutadi. Uning ta'limotiga ko'ra, hayotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi – bu iroda, ya'ni maqsadsiz, tugamas intilish, u insonni doimiy azob va xohish-istaklar ichida ushlab turadi. San'at esa bu irodaning zulmidan vaqtincha chiqish imkonini beradi, chunki u insonni sof kuzatish (Betrachtung) holatiga olib kiradi, bunda subyekt o'zining shaxsiy xohishlaridan uzilib, obyektiv g'oyalarni idrok etadi. Shopengauer buni quyidagicha ifodalaydi: «San'atning mohiyati shundaki, u bizni irodaning qulligidan ozod qiladi va bizni sof, manfaatsiz kuzatish holatiga olib kiradi, bunda biz faqat g'oyalarni, ya'ni olamning asl mohiyatini ko'ramiz» [21, 185].

Shu nuqtai nazardan, san'at inson uchun nafaqat estetik lazzat, balki ekzistensial ozodlik manbaidir. Shopengauer uchun san'at, ayniqsa musika, boshqa san'at turlaridan farqli o'laroq, irodaning bevosita ifodasi sifatida ko'rinadi. U musika haqida shunday yozadi: «Musika g'oyalarning ko'chmasi emas, balki irodaning o'zining ko'chmasidir; u boshqa san'atlar kabi

olamning tashqi ko'rinishlarini emas, uning ichki mohiyatini ifodalaydi» [21, 224]. Bu yerda musiqa inson ongining eng chuqur qatlamlariga ta'sir qilib, uni empirik voqelikdan yuqoriga ko'taradi. Masalan, tasviriy san'at yoki me'morlik g'oyalarni vizual shaklda taqdim etsa, musiqa vaqt oqimida mavjud bo'lib, insonning ekzistensial tajribasini bevosita aks ettiradi. Bu esa musiqaning inson qalbiga chuqur ta'sir qilish qobiliyatini tushuntiradi: u nafaqat go'zallikni, balki insonning ichki intilishlari va azoblarini ham ifodalaydi. Shopengauerning san'at iyerarxiyasida musiqa eng yuqori pog'onada turadi, chunki u irodani bevosita ifodalaydi, lekin boshqa san'at turlari ham insonning estetik tajribasida muhim rol o'ynaydi. Masalan, she'riyat va adabiyot qiziqarlilik va go'zallikning sintezi orqali insonning hamdardlik (Mitgefühl) qobiliyatini uyg'otadi. U bu haqda shunday deydi: «Qiziqarlilik – bu she'riy asarning tanasi, go'zallik esa uning ruhidir. Ishonchlilik orqali qiziqarlilik go'zallik bilan bog'lanadi» [22, 292]. Bu iqtibosda Shopengauer san'atning ikki muhim jihati – estetik go'zallik va insonning emotsional-ma'naviy tajribasini uyg'otish qobiliyati o'rtasidagi munosabatni ko'rsatadi. She'riyat va adabiyot, uning fikricha, insonni qahramonlar bilan birlashtiradi, ularning azob-uqubatlari va umidlarini o'zinikidek his qilishga undaydi. Bu esa insonning o'ziga xos individualligidan voz kechib, umuminsoniy tajribaga qo'shilish imkonini beradi.

Xulosa. Shopengauerning san'at tushunchasi Kantning estetik ta'limotidan kelib chiqadi, lekin undan sezilarli darajada farq qiladi. Kant uchun estetik tajriba «manfaatsiz rozilik» (interesseloses Wohlgefallen) bilan bog'liq bo'lsa, Shopengauer san'atni irodadan ozod bo'lish yo'li sifatida ko'radi. Kant san'atni asosan go'zallikning subyekt bilan munosabati nuqtai nazaridan tahlil qilsa, Shopengauer san'atni metafizik voqelik – jahon irodasi bilan bog'laydi. Bu farq Shopengauerning musiqa haqidagi qarashlarida yanada yaqqol namoyon bo'ladi, chunki u musiqani nafaqat estetik, balki ontologik fenomen sifatida talqin qiladi. Boshqa tomondan, Shopengauerning san'atga munosabati romantizm an'analari, xususan Vakenroder va Shelling kabi faylasuflar bilan uzviy bog'liq. Romantiklar san'atni ilohiy ilhom va inson ruhining ifodasi deb bilgan bo'lsa, Shopengauer san'atni irodaning obektivatsiyasi sifatida ratsionallashtiradi. Bu uning falsafasini romantizm va idealizm o'rtasidagi o'ziga xos ko'priq qiladi. Shunday qilib, Shopengauer uchun san'at – bu insonning jahon irodasining zulmidan vaqtincha ozod bo'lish imkoni, uning ongini sof kuzatish holatiga olib chiqadigan estetik tajriba. Musiqa bu jarayonda eng yuqori pog'onada turadi, chunki u irodani bevosita ifodalaydi, lekin she'riyat, adabiyot va boshqa san'at turlari ham insonning ma'naviy va emotsional dunyosini boyitadi. Uning ta'limotida san'at nafaqat go'zallik manbai, balki insonning ekzistensial muammolariga javob topish yo'lidir. Shopengauerning bu qarashlari uning falsafasini zamonaviy estetika va san'atshunoslik uchun doimo dolzarb qilib turadi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. - Т.1. – Минск: Попурри, 1998.
2. Асмус В.Ф. История философии. – М.: АН СССР, 1957–1961.
3. Гусейнов А. А., Скрипник А. Пессимистический гуманизм Артура Шопенгауэра // Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. - М., 1992.
4. Косслер М. Эмпирический и интеллигибельный характер: от Канта через Фриза и Шеллинга к Шопенгауэру. // Кантовский сборник 2009, №2 (30).
5. Чанышев А.А. Этика Шопенгауэра. Критический анализ. - М., 1986.
6. Троцак А.И. Историко-философское исследование оснований этики в системах И. Канта и А. Шопенгауэра: диссертация на соискание степени кандидата философских наук: 09.00.03. - Калининград, 2009.

7. Саттар, А.С. Ранняя рецепция философии Артура Шопенгауэра (1 часть) // Вестник РУДН. Серия «Философия». 2015. № 3.
8. Мотрошилова Н.В. Рождение и развитие философских идей. – М.: Политиздат, 1991.
9. Щедрина Т.Г. Иррационализм в философии XIX века. – М.: МГУ, 2003.
10. Быховский Б. Э. Шопенгауэр. - М.: Мысль, 1975.
11. Гулыга А.В. Немецкая классическая философия. - М., 2001.
12. Фишер К. Артур Шопенгауэр. - СПб., 1999.
13. Фолькельт И. Артур Шопенгауэр, его личность и учение. - СПб., 1902.
14. Чупров А.С. Родовая сущность человека в философии Шопенгауэра и Фейербаха. - Екатеринбург, 1995.
15. Абдулла Шер. Эстетика. Ўқув қўлланма. Тошкент: Шарқ, 2007.
16. Шопенгауэр А. Введение в философию. Новые паралипомены. Об интересном. - Минск: Попурри, 2000.
17. Schopenhauer A. Gespräche. Hrsg. v. A. Hybscher. - Stuttgart, 1971.
18. Schopenhauer A. Der handschriftliche Nachlass. Hrsg. v. A. Hybscher. Bd. 1–5. - Frankfurt a. M., 1966–1975.
19. Шопенгауэр А. Сочинения в 6 тт. М., 1999–2001. Пер. Ю.И.Айхенвальда, Н.В.Самсонова, С.И.Ершова, М.М.Рубинштейна и др. Под. ред. А.А.Чанышева.
20. Schopenhauer A. Samtliche Werke. Hrsg. v. P. Deussen u. a. Bd. 1–16. -Mynchen, 1911–1942.
21. Schopenhauer A. Gesammelte Briefe. Hrsg. v. A. Hybscher. 2 Aufl. - Bonn, 1987.
22. Шопенгауэр А. Парерга и Паралипомена // Поли. собр. соч. - М., 1903–1910.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 6 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).